

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA
SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSAI
Új Folyam. 2. szám
Szerkeszti: STIRLING JÁNOS főtítkár

BOLBERITZ PÁL
A MAGYAR FILOZÓFIA
KEZDETEI

(NICOLAUS CUSANUS RECEPCIÓJA
LASKÓI CSÓKÁS MONEDOLATUS PÉTER
„DE HOMINE” C. MŰVÉBEN)

BUDAPEST 2004

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA
SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSAI
Új Folyam. 2. szám
Szerkeszti: STIRLING JÁNOS főtítkár

BOLBERITZ PÁL
A MAGYAR FILOZÓFIA
KEZDETEI

(NICOLAUS CUSANUS RECEPCIÓJA
LASKÓI CSÓKÁS MONEDOLATUS PÉTER
„DE HOMINE” C. MŰVÉBEN)

*Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasó termében
2003. november 25-én*

BUDAPEST 2004

*Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással
való sokszorosítás jogát is*

© BOLBERITZ PÁL 2004

KÉSZÜLT A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT,
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA NYOMDÁJÁBAN.
IGAZGATÓ: FARKAS OLIVÉR OESSH
BUDAPEST, V. KOSSUTH LAJOS U. 1.

BOLBERITZ PÁL

A MAGYAR FILOZÓFIA
KEZDETEI

(NICOLAUS CUSANUS RECEPCIÓJA
LASKÓI CSÓKÁS MONEDOLATUS PÉTER
„DE HOMINE” C. MŰVÉBEN)

E tanulmány nem kíván belebocsátkozni abba az időnként fellángoló, akadémikus vitába, mely ama kérdést taglalja, hogy volt-e, van-e magyar filozófia, vagy sem? Nézetem szerint volt is, van is, s reményeink szerint lesz is magyar filozófia, de sajátos jellegű. Mint ismeretes, a filozófia a végső alapelveket és okokat vizsgáló tudomány. A magyar lélektől nem idegen, hogy a végső kérdéseket kutassa. Ám amint a latin mondások is kifejezik: „primum vivere, deinde philosophari” („először élni kell és utána lehet bölcseledni”), továbbá: „inter arma silent musae” („a fegyverropogás közben hallgatnak a múzsák”) – a magyar történelem nem sok alkalmat nyújtott arra, hogy békében és jólétben a bölcseledő elme átadhassa magát a

filozófiai kérdések művelésének.¹ Mindazonáltal a magyar szerzők által írt filozófiai munkáknak van egy sajátos jellegzetessége: gyakorlati beállítottságúak. Ez nem azt jelenti, hogy a magyar filozófiai szerzők nem értették volna a nagy nyugati gondolkodók eszmeifuttatásait. Épp ellenkezőleg: megértették (ha hozzájutottak) és egyszerűen, közérthetően tolmácsolták azokat olvasóiknak.² Ugyanakkor a gyakorlatiasságot az olvasók érdeklődése is megkövetelte. Kezdetben a keresztény vallási hitigazságok értelmi alátámasztására szorítkozott a magyar filozófiai eszmélődés (és a vallásosság gyakorlását kívánta szorgalmazni az értelmi meggyőzés erejével), később pedig a szintén gyakorlati erkölcs és jogfilozófiai kérdések tárgyalását részesítette előnybe³, míg a XX. század máso-

¹ Erdélyi János, a magyar filozófia történetének első kutatója, a 19. század hatvanas éveiben azt a fájdalmas megállapítást teszi, hogy „a bölcsészet, mint tudomány, nélkülünk is ott állna, ahol ma áll s lehet, hogy nincs hivatásunk e részben világraszóló szerepet vinni” (Vö. ERDÉLYI JÁNOS: *A bölcsészet Magyarországon*, Budapest, 1885.) Mindenesetre Erdélyi pesszimiztikus beállítottságával szemben meg kell állapítani, hogy a kiegészítés (1867) után bölcséletünk hatalmas lendületet vett.

² Itt kell megjegyeznünk, hogy a hittudomány (teológia) művelésére vonatkozóan hazánkban ugyanezek a szempontok érvényesek.

³ A magyarországi filozófia általában nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy merőben elméleti kérdésekkel foglalkozzon, hanem megelégedett az ismert és elfogadott nyugati irányzatok ismertetésével és gyakorlati alkalmazásával. Ám ennek okát nem annyira a magyar lélek filozófiai kérdések iránti csekély fogékonyságában kell keresnünk (hiszen erre rácsófol számos – emigrációba szorult – magyar filozófus, szerencsésebb körülmények között kibontakozó munkássága, hanem inkább abban, hogy a magyar – nem világnyelv lévén – honi nyelven íródott magyar filozófiai munkák kiadása csekély hasznot hozott volna a könyvkiadóknak. Aki merőben spekulatív filozófiai kérdések iránt érdeklődött, műveltsége révén eredeti nyelven is olvashatta a klasszikus műveket. Ennek ellenére kiváló fordítások jelentek (és jelennek

dik felében a filozófia a hivatalos pártideológiát szolgálta. Voltak persze kivételek is, akik külföldön is nevet szereztek a magyar filozófiának és európai szinten művelték ezt a tudományt, mint – hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem – Pázmány Péter, Böhm Károly, Alexander Bernát, Pauler Ákos, Schütz Antal, Brandenstein Béla, vagy a jobb sorsra érdemes marxista filozófus, Lukács György, avagy az inkább külföldön ismert fenomenológus, Szilasi Vilmos és Michael Polányi. Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a magyar filozófia igyekezett lépést tartani az európai filozófiával és ez már a kezdetekben is megmutatkozott.

A magyar filozófia kezdetei

Bár nézetem szerint a címben szereplő Laskói Csókás (Monedolatus) Péter tekinthető az első magyar (jóllehet latinul és nem magyar nyelven író) filozófusnak, mégis – egészen vázlatosan – be kell mutatnunk a magyarországi filozófiai gondolkodás kezdeteit. Itt közbevetőleg ki kell térnem egy probléma tisztázására. Vajon beszélhetünk-e önálló filozófiai tudományról? Számomra úgy tűnik, hogy a klasszikusnak nevezhető ókori görög filozófusok – a maguk módján – filozófia címen áttételesen teológiai kérdésekkel foglalkoztak, mert a görög politeista vallás nem elégítette ki a végső alapra irányuló értelmi tájékozódásukat. A keresztény középkor – beleértve a patrisztikus kort is – hangsúlyosan teológiával foglalkozott, de annak elméleti kérdéseit próbálta az antik filozófiai hagyomány fogalmi rendszerében boncolgatni. Nem kétséges, hogy a

meg ma is) magyar nyelven (Vö. Filozófiai Írók Tára, a MTA kiadásában, mely sorozat már a 19. században beindult ALEXANDER BERNÁT műértő gondozásában).

filozófia a teológia szolgálóleánya volt. Először abban az értelemben, hogy a szabad művészetek (septem artes liberales) közül a dialektika keretében adták elő – Boëthius latin fordításában – Aristoteles logikai műveit, s így a logika – megelőzve a tanrendben a teológiát – valóban csak „ancilla theologiae” volt. Ám más értelemben is alárendelt szerepet kapott a teológiához viszonyítva, hiszen – ellentétben az ókori görög filozófia „quasi teológia” (Aristoteles a filozófiát „teologiké episztémé”-nek, azaz Istenről szóló tudománynak nevezte) pótlásával, a keresztény teológia – főleg a patrisztika korában – a ki nyilatkoztatás erejével képes volt a filozófia végső-ok felé való tájékozódásának kimerítő tartalmat nyújtani. Az arab közvetítéssel újra felfedezett Aristoteles – Aquinói Szent Tamás keresztény értelmezésében – mind közelebb hozta Aristoteles metafizikáját az érdeklődők számára és a keresztény teremtés-teológia továbbgondolásával a nominalizmust és a reneszánsz gondolkodás természetére figyelését részesítette előnybe. Mindezek a kérdések egy sor önálló – immáron a teológiától fokozatosan függetlenedő – filozófiai és szaktudományos témát vetettek fel. Amint az újkor – részben az ész, részben a tapasztalat – prioritását hangsúlyozta és – a maga módján – még a szent tudományokat is ehhez segítségül hívta, a filozófia elveszítette fokozatosan metafizikai és teológiai alapját és – elszakadván életadó gyökereitől – olyan díszes karácsonyfához kezdett hasonlítani, mely ideig óráig csillog-villog, de hamar elszárad és a szemétre jut. Ám a metafizika és teológia szerepét nem tudta betölteni az ideológia. A filozófia korábban a teológia szolgálóleánya volt, de az utolsó nagy rendszerező – Hegel után – már csak a szaktudományok vagy ideológiák rabszolganője lehetett. Találón ír II. János Pál pápa a „Fides et ratio” c. körlevelé-

ben – a filozófia és teológia viszonyát taglalva – arról, hogy míg korábban az ész volt a hit ügyvédje, a XXI. században a hitnek kell megvédenie az ész önmagától és emberellenes tudományos kalandjaitól, vagyis a hit kell, hogy legyen az ész ügyvédje.

E probléma-tisztázó kitérő után röviden szeretném bemutatni, hogy mi magyarok, nem kell, hogy szégyenkezzünk, mivel – mindenkori hátrányos helyzetünk ellenére – lépést igyekeztünk tartani az európai filozófiai gondolkodással. Ámbár középkori forrásaink monografikus feldolgozásában még sok tennivaló van – a források is hiányosan állnak rendelkezésünkre – mégis Erdélyi János, a magyar filozófia történetét elsőként tárgyaló műve⁴ forrásértékűnek tekinthető, hiszen még napjaink szerzői is – végső soron – reá hivatkoznak.

A filozófiai művelődés alapjait hazánkban is a püspöki, kolostori és káptalani iskolák vetették meg, melyekben a hét szabad művészet tárgyait tanították. Az első tankönyvek külföldről érkeztek. A francia származású Bonipert pécsi püspök, ki Fulberttel, a chartresi iskola alapítójával állt levelezésben, Franciaországból kért tankönyveket (1008). Ezen iskolák közül korán hírnévhez jutott a Szent Gellért marosvári püspök által alapított csanádi iskola, melyet külföldről is sokan látogattak⁵, ami nem okozott nehézséget, mert az oktatás nyelve latin volt. Szent Gellért műveiből a bibliai három ifjú énekéhez (Dán 3, 57 kk.) fűzött elmélkedése maradt ránk, mely egy-

⁴ Vö. ERDÉLYI JÁNOS: *A bölcsészet Magyarországon*, Budapest, 1885.

⁵ Elsősorban a környező országokból. Adatok igazolják, hogy a magyar mellett német, cseh, lengyel, sőt franciaországi hallgatói is voltak a marosvári püspöki iskolának.

szersmind legrégibb filozófiai emlékünks is⁶. Jóllehet e munka biblikus-teológiai mű, ami az ún. dialektikusokkal (e kor racionalistái) szemben állást foglal, mégsem veti meg teljesen korának racionalista irányzatait. A teológiai gondolatfűzés folytonosságát megszakító kitérések során árulja el a szerző az újplatonizmussal rokon nézeteit. Az egyházatyák alapos ismerete mellett a szerző a görög és római filozófiában is jártasnak mutatkozik. Ismeretköre a világi tudományok terén nagyjából Sevillai Szent Izidor Etimológiájának a keretei között mozog. Tehát már a XI. században föllelhetők hazánkban az európai filozófiai gondolkodás hatásai. A XII. és XIII. században az Árpád-házi uralkodók idején különösen a nálunk is meghonosodott szerzetesrendek kolostori iskoláiban lelhetők fel azok a tudós tanárok, akik magasabb képzettséget szereztek, kezdetben a párizsi, később különösen a bolognai, páduai, bécsi, krakkói egyetemeket látogatván, s soraik között szép számmal világi hallgatók is akadtak a klerikusok mellett. Hazai viszonyainkban a magasabb filozófiai oktatás szempontjából nagyjelentőségűvé vált a XIV. században a nem sokáig működő első magyarországi egyetem Pécsen (a később, Zsigmond király idején alapított óbudai egyetem politikai okokból rövidéletű volt). A pécsi egyetem tanulmányi rendje a bolognai egyetem mintájára készült. A filozófiai oktatás tárgyai között szerepelt Petrus Hispanus Logikája, Aristoteles Organon-ja, metafizikai, fizikai és etikai művei, Boëthius, Nagy Szent Albert és Aquinói Szent Tamás magyarázataival, továbbá ismertek voltak Euklides, Bradwardine matematikai és

⁶ „*Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum ad Insigrinum liberalem*. Kiadta Batthiányi Ignác erdélyi püspök 1790-ben. A könyv Szent Gellért püspöktársának, Insigrin-nek, a szabad művészetek tanítójának van ajánlva.

természettudományos művei. A szerzetesrendek közül ebben az időben a filozófia területén is elsősorban a domonkosok és ferencesek jeleskedtek. A XIV. század folyamán kiemelkedik közülük Boëthius ex Transylvania, aki Aristoteles kisebb lélektani műveit magyarázta⁷. A főleg dominikánusok által művelt tomizmus fénykorát Mátyás király idejében érte el. Ő alapította 1480-ban Budán a domonkosrendiek egyetemi szintű főiskoláját (studium generale)⁸. A ferences rend teológusai inkább Szent Bonaventura és Duns Scotus filozófiai gondolatait részesítették előnybe⁹. A legjelesebb ferences skolasztikus ebben az időben Temesvári Pelbárt (1435-1504), aki a krakkói egyetemen nyert képzést és nem csupán prédikációinak kiadásával szerzett nemzetközi hírnevet, hanem a teológia egész rendszerét feldolgozó műve („*Aureum Sacrae Theologiae Rosarium*”, 1503-1508) Duns Scotus és Bonaventura filozófiája nyomán fejtegeti a kérdéseket. A

⁷ Boëthiusnak, mind e kisebb művei, mind a világ örökkévalóságáról (De aeternitate mundi) szóló önálló műve elveszett.

⁸ Ma a budai várban, a Hilton szállodával egy épületegyüttest képező ún. Dominikánus-udvar örzi romjaiban e híres főiskola maradványait. A studium generale az akkori legmagasabb szintű képzést jelentő magiszteri fokozatot is adhatott. E főiskolát Mátyás király egyetemmé szándékozott fejleszteni, de halála és a török hódoltság ezt megakadályozta. A főiskolán híres külföldi tanárok is tanítottak, így a német Petrus Nigri, ki Budán írta főművét, a híres „*Clipeus Thomistarum*”-ot, amit magának Mátyás királynak ajánlott (1481). Szintén e budai főiskolán tanított Ulászló király udvari papja Nicolaus de Mirabilibus, aki vitáiban és értekezéseiben nagy filozófiai műveltségről tesz bizonyosságot.

⁹ A ferences skolasztika hatását mutatja a valószínűleg latin eredetiből olaszra fordított „*Spectrio delle anime semplici*” (Egyszerű lelkek tüköre) című aszketikus irat, melyet a hagyomány Árpádházi Szent Margitnak tulajdonít, s mely a lélek Istenhez jutásának fokozatait Szent Bonaventura „*Itinerarium*” című művének nyomán elemzi.

skolasztikus gondolkodásmód és módszer úgy átjárta a korabeli magyar művelődést, hogy még Werbőczy István híres „*Opus Tripartitum*” (1517) c. törvénykönyvében is érződik ennek a hatása¹⁰.

Ám nemcsak a skolasztika, hanem már a XV. század első negyedében a nominalizmus is hatott Magyarországon egy, a papi rendet elhagyó és a bécsi egyetemen végzett, ismeretlen nevű dominikánus szerzetes személyében. A domonkos rendtörténetírók szerint¹¹, ez az általuk meg nem nevezett személy a keresztény hittitkokat gúny tárgyává tette és a nominalista racionalizmus szellemében azt hirdette, hogy az ész a saját erejéből is képes a mindenség egyetemes és végső okát megismerni.¹² A reneszánsz eszméinek közeledését a XV. században az érsekújvári kódex egy részlete bizonyítja¹³, ahol a Jézus istenségét támadó pogány bölcsek Aristoteles tekintélyére hivatkoznak, míg Szent Katalin „Platon mester” bölcsességével cáfolja őket. Platonnak Aristoteles fölé helyezése, valamint a csillagjósolás jelentőségének kiemelése itt már tipikus reneszánsz szellemet tükröz.

Az Olaszországgal fennálló kapcsolatok révén számos magyar humanista nyert képzést, különösen Firenzében, az akkor ott virágzó neoplatonikus szellemiségű

¹⁰ Werbőczy a jogfilozófia alapkérdéseiben Szent Ágoston, továbbá Szent Tamás nézeteit követi, s őket gyakran idézi. Az utóbbival egyetértésben vallja, hogy a természetjog, s végső forrásában az isteni törvény minden egyéb jog forrása, s hogy az ezzel ellenkező emberi törvénynek sem a nép megegyezése, sem a szokásjog nem kölcsönözhet érvényt.

¹¹ Vö. NIEDER: Ferraris rendtörténet.

¹² A domonkos rendtörténetírók szerint az ismeretlen kiugrott magyar szerzetes az inkvizíció előtt meghátrált és vezeklésre egy pálos kolostorba vonult vissza.

¹³ Ennek mása latin eredetiben sajnos már nem lelhető fel.

akadémián. Ezek közül a legismertebb Janus Pannonius pécsi püspök, aki itáliai tanulmányai során Firenzében ismerkedett meg Baptista Guarino iskolájában Platonnal, Plotinosszal, Plutarkhosszal, akiknek filozófiája hatással volt veretes latin költeményeire. Janus Pannoniust baráti szálak fűzték Marsilius Ficinus-hoz, a neves reneszánsz-kori filozófushoz is¹⁴, akit maga Mátyás király hívott meg a szándéka szerint firenzei mintára felállítandó budai akadémiára. Ficinus maga helyett Philippo Valorit küldte Budára, de Mátyás halálával a szép terv is sírba szállt.

Már a mohácsi vész után – mintegy „átmenetet” képezve – a katolikus skolasztikus-reneszánsz és a korai protestáns gondolkodók sorából kiemelkedik Dudith András (1533-89) pécsi püspök, aki – jóllehet a tridenti zsinaton ékesszólóan képviselte a magyar katolikus egyházat, nőülése folytán protestánssá lett. Utazásai következtében nagy európai műveltséggel rendelkezett és cicerói stílusban otthonosan mozgott a latin nyelv művelésében. Élete utolsó éveit Boroszlóban (Breslau, Wroclaw) töltötte, ahol Joachim Perionnal lefordította Dionysios Arëopagita műveit latinra, úgyszintén latinra fordította Thémistios rétornak a vallásszabadságról szóló beszédét¹⁵. A protestantizmus gyors elterjedése hazánkban – a török hódoltság következtében beállt sanyarú viszonyok ellenére – nagy lendületet adott a magyar művelődésnek.

¹⁴ Vö. Huszti József gondos kutatásai e témával kapcsolatban.

¹⁵ Dudith (Dudics?) András (Andreas Duditus Sbardellatus, 1533-1589) korának jelentős latinistája és grécistája. Mint ilyen négy antik szerző munkáit elsőként adta ki nyomtatásban. Az 1570-es években gyakran feltűnő üstökösök és sűrű pestisjárványok régi babonák elburjánzását vonták maguk után. Dudith, mint igazi humanista, az ész és a tudomány fegyverével szembeszállt e babonákkal. Ennek ékes bizonyítéka az üstökösökről szóló kis latin nyelvű remekműve (Rövid kommentár az üstökösök jelentőségéről. Bazel, 1579.)

Számos magyar ifjú tanult Wittenbergben a XVI. század során¹⁶. Protestáns főurak nyomdákat nyitottak, részleges és teljes Biblia-fordítások jelentek meg, s a kiadványok közül nem hiányozhattak a teológiai vitairatok sem, melyek – a kor szellemének megfelelően – bőségesen sorakoztattak fel érveket a patrisztikus és antik görög római filozófusok műveiből. Tehát még itt is – bár már bizonyos reneszánsz önállósággal – a filozófia csupán a hitvédelmi célt szolgálja. A XVI. században az ellenreformáció is hasonló műfajban lendült támadásba, felsorakoztatva a barokk skolasztika filozófiai-teológiai érveit, de Pázmány latin nyelvű grazi filozófiai előadásai után már magyar nyelven ír és filozofál. Protestáns oldalról nézve a XVII. században ugyanezt teszi – magyar nyelven írva – az Utrechtben tanuló és Gyulafehérvárott, illetve Kolozsváron tartózkodó és tanító Apáczai Csere János, aki kísérletet tesz egy magyar filozófiai nyelv kialakítására, bár nem sok sikerrel (pl. a „substantia” fogalmát „állat”-nak fordítja)¹⁷, mégis *„Magyar logikátska”* (1654) c. művében ma-

¹⁶ Laskói Csókás (Monedulatus) Péter, aki maga is Wittenbergben tanult, az úgyszintén Wittenbergben, 1585-ben megjelent *„De homine”* c. műve bevezetőjében felsorolja az általa föl kutatott ottani magyar diákok névsorát, természetesen latinizált formában, amint ez a reneszánszkorban az egyetemeken szokás volt. A könyv ún. *„Epistola dedicatoria”*-ját (1585), melyben a nevek felsorolása szerepel, Laskói, Samuel Seelfisch konzulnak ajánlotta (aki nyilván sokat segített a wittenbergi magyar hallgatóknak). Az *„Epistola dedicatoria”*-t először Kovácsné Dr. Vermes Stefánia fordította magyar nyelvre latin eredetiből, valamint a szövegben szereplő görög nyelvű verses részletek is az ő fordításai, melyeket Virág János filológus segítségével végzett (Kézirat, Bp., 1991).

¹⁷ Vö. Apáczai Csere János: *Magyar enciklopédia* (Utrecht, 1653), melyet a szerző magyar nyelven írt (bevezetője latinul értekezik „A bölcsesség tanulásáról”). Apáczai ebben a művében a metafizikát, logikát és teo-

gyarul hirdeti Descartes tanait és a reneszánsz ünnepeit logika tanárának, a hugenotta Ramusnak és a puritán Amesiusnak gondolatmenetét követi. Utána még sokáig kell várnunk a magyar nyelven íródott filozófiai művekre, hiszen a Pázmány alapította nagyszombati egyetemen (1635) is latin nyelven közvetítették a filozófiai ismereteket. Részben ez jellemezte a protestánsok sárospataki, pápai, debreceni, marosvásárhelyi, fogarasi és egyéb iskoláit is.

Laskói Csókás Monedulatus Péter „*De homine*” c. könyve

Laskói Csókás Péter (? –1587)¹⁸ a XVI. századi kálvinista magyar teológia jeles képviselője volt, aki tanulmányait Wittenbergben végezte és néhány teológiai (főleg hitvitázó, apologetikus jellegű) műve is itt jelent meg. Legterjedelmesebb és lényegét tekintve filozófiai könyvét („*De homine*”)¹⁹ („Az emberről, a természet e nagy csodájáról és

lógiaát a fizikával, geometriával és csillagászzal egyenrangú tudományként kezeli.

¹⁸ Laskói (Laskai? A továbbiakban – a név leírásának bizonytalansága miatt – vegyesen használjuk a Laskói, illetve Laskai nevet) Csókás (Monedulatus, Monedolatus?) Péter (lat. Petrus Lascovius Monedulatus) a magyarországi Laskó községből származik, de élete további működése a török hódoltsági területről a relatív függetlenséget élvező Erdélyi fejedelemség területére tevődik át. Innen indulnak ki külföldi útjai és ide is tér vissza 1587-ben, s a fogarasi református kolégium igazgatójaként hal meg.

¹⁹ Laskói művének teljes latin címe: *De homine, magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus libri V.* Autore Petro Monedulato Lascovio Ungaro, Wittenbergae. Per haeredes Johannis Cratonis, 1585. A könyv formája kis nyolcadrét, 439 oldal. A könyvet bevezeti az ajánló levél, melyet a szerző Seelfisch wittenbergi polgármesterhez írt és itt sorolja fel a wittenbergi egyetemet 1522-1585 között

annak lényeges részéről írt két könyv”, Wittenberg, 1585) latin nyelven írta, hiszen ez volt a kor tudományos nyelve. Műve 1. fejezetének magyar fordítása – szemelvény-szerűen – 1961-ben jelent meg (mintegy három és fél oldal) Mátrai László fordításában, a „Nemzeti Könyvtár” sorozat „Régi magyar filozófusok” XV – XVII. század c. könyvben.²⁰ A 439 oldal terjedelmű munka – kutatásaim szerint – egy-egy példányban föllelhető az Országos Széchenyi Könyvtár „Régi Magyar Könyvtár” gyűjteményében, a Vatikáni Könyvtárban és a Halle-i Egyetemi Könyvtárban (ahová a wittenbergi egyetem korabeli könyvtára került), illetve korábban a sárospataki református könyvtárban is őriztek egy példányt. Laskói születési helye és ideje bizonytalan²¹, ám azt tudjuk róla,

látogató magyar akadémikus ifjak névsorát. Ezután következik maga a filozófia munka, mely két könyvből tevődik össze. Az első a lélekről, a második az emberi testről szól. Az első könyv 12, míg a második könyv négy fejezetből áll. Laskói írt még néhány teológiai, hitvitázó művet is, melyek szintén Wittenbergben jelentek meg, de mi itt egyetlen, filozófiai jellegű könyvével foglalkozunk.

²⁰ Vö. *Régi magyar filozófusok, XV-XVIII. század*, Nemzeti Könyvtár sorozat), Gondolat Kiadó, Budapest, 1961. MÁTRAJ LÁSZLÓ, Laskói: „*De homine* c. művének 1. fejezetét nem teljes terjedelmében fordította magyarra, hanem csak kiemelt részekben. Laskói „*De homine*” c. könyvét e sorok írója, Dr. BOLBERITZ PÁL fordította le elsőként magyar nyelvre, kivéve a könyvet bevezető „*Epistola dedicatoria*”-t. (A fordítás megjelenése folyamatban.)

²¹ Laskói Csókás Péter születési idejét nem ismerjük. Születési helyét illetően sem egyértelmű a kutatók véleménye. Vannak, akik a baranyai Laskót (Laska) tekintik születési helyének – s ez a valószínűbb, hiszen többször szerepel neve mellett a baranyai származásra való utalás (Barovius), ám olyan vélemény is van, mely szerint a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében akkoriban létező Lasko községből származik. Egyébként a róla szóló magyar nyelvű szakirodalomban bővebb tájékoztatást is kaphatunk személyéről, életútjáról, munkásságáról. Vö. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái*, 7 [1900] 798-800.; *Magyar*

hogy széleskörű európai humanista műveltséggel rendelkezett. Mint előkelő magyar (erdélyi) családok ifjainak nevelője, eljutott Olaszországba, Baselbe, Németországot is bejárta. „De homine” c. könyve is ott jelent meg, ahol korábban teológiai tanulmányait végezte, Luther városában, Wittenbergben. Itt fölmerülhet a kérdés, hogy egy kálvinista lelkész és teológus előbb a marosvásárhelyi, majd később a fogarasi református iskola tanára és vezetője, miért tanul és publikál az evangélikusok Rómájában? A téma külön tanulmányt igényelne. Itt legyen elég csak annyit megjegyezni, hogy épp Wittenbergben, s épp a magyar hallgatók között előbb Melanchtonnak, majd a kálvinista irányzatnak számos híve akadt, s úgy tűnik, hogy Laskói Csókás Péter már tanulmányai idején hamarosan csatlakozott a kálvini reformációhoz²². A másik –

Irodalmi Lexikon 2 [1965] 17 és „A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig, Bp., 1972. 319. o. Laskói „De homine” c. könyve jelenleg Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyar Könyvtár, OSZK RMK III. 744. jelzet alatt nyilvántartott könyvben (439 oldal, 20 számozatlan folio), továbbá egy-egy példányban föllelhető a MTA könyvtárában, Egerben (címlap) hiányzik, továbbá a debreceni és sárospataki református kollégiumok könyvtárában. Laskói életművét tárgyaló irodalom: ERDÉLYI JÁNOS: *A hazai bölcsészet történelméhez*, Sárospataki Füzetek 1857/58. 50-63, és TARDY, LUDOVICO: *Aspetti della fortuna di Pico nella cultura ungherese. Petrus Monedulatus Lacovius*. In: *L'opera e il pensiero di Giovanni Pico della Mirandola nella storia dell'umanesimo*, Vol. 2. Firenze, 1965. 399-403. (N. B. TARDY LAJOS elsőként értekezett Pico della Mirandola recepciójáról Laskai „De homine” c. könyvében.) Korábban még SZILY KÁLMÁN: *Elnöki megnyitó beszéd* [Laskai Csókás Péter volt a Calepinus szótár magyar részének főmunkatársa], Magyar Nyelv, 1913. 49-57. o.

²² A Wittenbergben tanuló magyar diákok különösen kedvelték Melanchton, mert ő, megértve a magyarok hiányos német nyelvtudását, nekik külön latin nyelvű előadásokat tartott (amit értettek). Kálvin több híve is megfordult Wittenbergben és hamarosan a magyarok között követőkre talált a kálvini irányzat. Népszerűségének oka való-

figyelemre méltó – érdekesség, hogy Laskói főművének terjedelmes bevezetőjében alapos és teljességre törekvő névsorát ismerteti mindazon magyar hallgatóknak, akik a reformáció kezdetétől a wittenbergi egyetemen végezték felsőbb tanulmányaikat²³. A névsor adatai jelentősen gazdagíthatják a magyar protestáns ifjak XVI. századi nyugat-európai egyetem-járásának szakirodalmát. Mindenesetre maga a tény, hogy szerzőnk fontosnak tartotta bevezetőjében honfitársait ily nagy számban megemlíteni, feltétlenül bizonyítja Laskói hazafiúi érzését, török hódoltságban élő hazájához való hűségés kötődését.

Laskói „*De homine*” c. könyve az emberről szól. Arról az emberről, aki testből és lélekből áll. Mai tudományos szaknyelven úgy is mondhatjuk, hogy műve a teológiai antropológia tárgykörébe tartozó munka, de ennek külső köntöse mögött valójában egy – újból mai terminológiát használva – filozófiai antropológia húzódik meg, ami lépten-nyomon kifelé tekint a külső köntös mögül, különösen a könyv első fejezeteiben, ahol Laskói monda-

színűleg az lehetett, hogy a kálvini predesztináció tana segíthetett értelmezni a mohácsi csata (a török győzelem és Magyarország középső részének török megszállása) végzetes következményét Magyarországon sorsára vonatkozóan. A lutheri irányzat viszont fokozatosan háttérbe szorult a Habsburg-és német ellenesség elterjedésével, ami a XV. század végén csúcsosodott ki a Bocskai-féle Habsburg-ellenes fölkelés alkalmából. Akkor ugyanis az volt a kérdés, hogy az alattvaló föllázadhat-e törvényes uralkodója, a király ellen, vagy sem? A lutheri irányzat szerint ez nem megengedhető, míg a kálvinisták – az Öszövétség bizonyos textusaira hivatkozva – ezt megengedhetőnek tekintették. Így a fölkelés „ideológiai” alapja biztosítva látszott. Ettől az időtől kezdve alakult ki Magyarországon az a vélekedés, hogy a kálvinizmus magyar vallás, a lutheranizmus német vallás, míg a katolikus vallás a Habsburgokhoz való hűség megnyilvánulása.

²³ Vö. Laskói: „*De homine*” c. könyvében, az „*Epistola dedicatoria*” számozatlan oldalai.

nivalójának kifejezetten filozófiai megalapozást nyújt. Laskói Csókás Péter a késő reneszánsz stílusában, annak módszerét követve, írta meg jelentős filozófiai művét. Ebben a korban az értelmiség figyelmét legtöbbször a hitviták kötik le, jóllehet már számos jele mutatkozik az újkori természet és ember-szemléletnek. Szerzőnk – e kor szokásának megfelelően – szinte enciklopédikus túlburjánzással idézi az ókori klasszikusokat (főleg a pogány filozófusokat)²⁴, az ókori egyházatyákat (ezek közül legtöbbször a reformáció kedvelt patrisztikus szerzőjét, Szent Ágostont)²⁵ és természetesen magát a Szentírást is, tovább-

²⁴ A reneszánsz kor önálló filozófiai rendszert nem alakított ki, de ugyanakkor előszeretettel idézte a klasszikus ókori görög és latin szerzőket, továbbá a patrisztika és skolasztika nagyjait. A teljesség igénye nélkül felsoroljuk az általa legtöbbször idézett auctorokat: Aristoteles, Aurelius Augustinus, Platon, Galenus, Plinius, Cardanus, Anaxagoras, Basilius, Macrobius, Cicero, Vergilius, Marcus Maximilius, kaballisták, Philon, Reuchlinus, Boëtius, Hilarius, Cyprianus, Eusebius, Gennadius, Tertullianus, Lactantius, Iraeneus, Clemens Alexandrinus, Athanasius, Pythagoras, Varro, Duns Scotus, Hyeronimus, Plutarchos, Pryscillianus, Demokritos, Aelianus, Theophrastos, Aeneas Gazenus, Bernardus, Thomas Aquinatis, Chrysostomus, Theodoretos, Cassiodorus, Gregorius Nissenus, Gregorius Naziansenus, Avicenna, Nicolaus Cusanus, Pico della Mirandolo, Theodoretus Beza, Martinus Luther, Melancthon, Caietanus, Mercurius Trismegistos, Heraclitus Ponticus, Mercurius Trismegistos, Aeneas Gazenus, Prudentius, Epiphanius, Horatius, Avicenna és mások. N. B. a neveket abban a formában közlöm, amint ez Laskai „*De homine*” c. könyvében latin nyelven olvasható.

²⁵ Laskai művében legtöbbször Aristotelest idézi (mintegy negyven-szer), ám még ennél is gazdagabban hivatkozik Szent Ágoston különféle műveire (mintegy hatvan alkalommal). N. B. Egyébként külön teológiai tanulmányt érdemelne Laskói Augustinus recepciója ebben a könyvében. E helyen csak a leggyakrabban előforduló műveket jegyzem föl, melyeket Laskói idéz Ágostontól: *Liber de immortalitate*; *De civitate Dei*; *Retractiones*; *Tractatus in Johannem*; *De fide et symbolo*; *De spiritu et anima*; *De essentia divinitatis*; *De Genesi ad litteram*; *De*

bá a reneszánsz XV. századi szerzőit, Ficinus-t és Pico della Mirandola-t. A XV. századi reneszánsz filozófusok közül különösen Nicolaus Cusanus bíborost részesíti előnyben, akit egyébként a magyar filozófiai szakirodalomban elsőként idéz és filozófiai világszemléletét is – amint majd később látjuk – Cusanus rendszere határozza meg. Ami Laskói módszerét illeti, a bizonyításoknál a skolasztikus szillogisztika segítségével érvel, bár ezt a módszert művének első fejezeteiben és a II. könyvben, ahol az emberi test fölépítéséről szól, már nem alkalmazza. Laskói műve nem teológiai praekonceptio-ból indul ki. Nem Isten létéből vezeti le a világ létezését, hanem ellenkezőleg: burkoltan elfogadva a teremtető Isten létét, induktív megközelítéssel (s ez tipikus reneszánsz bölcseleti szemléletre utal) először rácsodálkozik a világra, az emberre, majd az emberi lélek működését elemezve, eljut az emberi lét végső okához, Istenhez. Az emberi testről szóló rész inkább deskriptív fenomenológiáját adja annak az antropológiának, ami korának ismereti szintjén mozog, s ami orvostörténeti vonatkozásban is számos érdekes megfigyelést tartalmaz.

Érdemes áttekinteni – szószerinti fordításban²⁶ – Laskói „De homine” c. művének tartalomjegyzékét, mert ebből világosan elénk tárul művének logikai szerkezete és az a teológiai konklúzió, amit – legalábbis művének első kötetében – bizonyítani akar.

incarnatione; De libero arbitrio; Contra Faustum; Adversum Valentinum; De Trinitate; In haeresiologia.

²⁶ A tartalomjegyzék fordítását – Mátrai László fordításának felhasználásával, s a hibák kijavításával – Dr. Bolberitz Pál készítette [lásd kézirat].

Az I. könyv fejezetei:

1. A világegyetem sokfélesége, avagy az egész világ felosztása.
2. A világ háromfajta megcsodálásából keletkezik minden ismeret, de különösen a természetiismeret.
3. A három világ között a szellemi (intelligibilis) világ után leginkább a mikrokozmosz csodálatos.
4. Miért nevezték az embert a régi görögök mikrokozmosznak, Jézus Krisztust egyetemes teremtménynek, továbbá a régi bölcsek a világ nagy csodájának?
5. A mikrokozmoszról vagy kis-világról, azaz az ember lényegét alkotó részekről.
6. A lélek szerkezetéről, elsősorban képességeinek sokféle megoszlásáról.
7. Van-e az emberben lélek (anima rationalis)?
8. A lélek lényegéről; csupán üresség vagy tűnékeny minőség, vagy valamiféle természeti test?
9. Ha a lélek nem minőség csupán, és nem is test, hanem szellemi lényeg, akkor Isten lényegéből való-e?
10. Ha a lélek nem része az isteni lényegnek, akkor vajon egykor a világ előtt teremtetett-e és az isteni kincsnek égi gyógyszerházában őrizték-e?
11. Ha a nem korábban megteremtett lélek az égben nem tároltatik, vajon a testek módjára, a nemi magvak által öröklődik-e, mint egyesek gondolják?
12. Ha a lelkek (egyesek véleményével szemben) nem a testek módjára, vagyis nem a nemi

magvak révén adatnak tovább, akkor tehát Isten naponta teremti-e bele őket az újszülöttek testébe?

13. Ha Isten (mint mások vélik) naponta tölt be lelkeket, hol van a lélek székhelye a testben?
14. A test pusztulásával a lélek is együtt pusztul-e, avagy örök és halhatatlan?
15. Ha lélek a test pusztulásával nem pusztul el, vajon testből testbe vándorol-e?
16. Ha a lélek testből testbe nem vándorol, akkor hát itt, e világban kóborol-e?
17. Ha a lélek nem kóborol e hold alatti világban, vajon a tisztítótűzbe vitetik-e?
18. Ha a lelkek nem kerülnek a tisztítóhelyre, akkor hol van közben a lakóhelyük és nyugalomuk, míg újból felveszik testeiket?
19. Ha a lelkeknek a mennyben, Krisztus társaságában van helyük és nyugalomuk, vajon ott imádkoznak és közbenjárnak-e világi életünk ügyeiért?

A II. könyv fejezetei

1. Az emberi test szerkezetéről és fölépítéséről; vajon a test börtön-e avagy kínzókamra, ahol a lelkek bűnhődnek korábbi vétkeik miatt?
2. Az emberi test tökéletességéről és szépségéről, amit az anyagi ok és létesítő ok (causa materialis és causa efficiens) állít szemeink elé.
3. Az emberi test tökélyéről, melyet a külső részek ízléses elhelyezése állít szemeink elé.

4. Az emberi test tökéletességéről és szépségéről, amit külseje, alkata és nemessége tár tekintetünk elé.

Amint Laskói Csókás főművének tartalomjegyzékéből látható, a szerző természetbölcseleti távlatból kiindulva a filozófiai Isten-tanon keresztül jut el az ember filozófiai-lélektani elemzéséhez – melyet számos klasszikus filozófiai és teológiai szerző idézetével támaszt alá – s végül eljut ama teológiai végkövetkeztetéshez, hogy nincs purgatórium a halál után a lelkek részére, továbbá az elhunyt üdvözült lelkek nem tudnak közbenjárni érdemeikkel a földön élő emberekért. Ez a teológiai nézet egyik alapvető hittétele a protestáns teológiának. Míg Csókás Péter műve első könyvének ez a csattanója, addig a II. könyv – amely a lélek után a testről szól – szembehelyezkedve a középkori közfelfogással, mely a testet platonikus sugallatra valamiféle rossznak, a lélek börtönének és kínzókamrájának tekintette, a reneszánsz természet és ember kultuszának megfelelően, az emberi testet szépnek, tökéletesnek tartja, s ebben is a teremtető Isten bölcsességét csodálja.

Laskói Csókás Péter a csodálkozásból indul ki, és ókori klasszikus – főleg platonikus és újplatonikus forrásainak megfelelően a világ titkaira való rácsodálkozást tekinti a filozófiai reflexió kiinduló pontjának. Először a világegyetemről ír és azt makrokozmosznak nevezi. Ám e nagy világnak megfelel – tükörképszerűen – egy kicsiny világ, s ez a mikrokozmosz. A kicsiny világ a nagynak képe, míg a nagy a „legnagyobb” látszata. A legnagyobbnak, Istennek, viszont semmi hasonlója nincsen, önmagán kívül. E hármas világnak – melyet szerzőnk a

mózesi szent sátor hármasságához hasonlít²⁷ – megcsodálásából ered Laskói Csókás szerint – minden, különösen a természet ismerete. E csodálkozásból emelkedett ki Aristoteles szerint²⁸ az okok kutatására és vizsgálatára az emberi elme. A hármasság világ minden szinten megmutatja Istent az értelem számára. Laskói Csókás Péter elveti Anaxagoras azon nézetét, mely szerint az ember pusztán a világ passzív szemléletére hivatott²⁹. Épp ellenkezőleg: Aristoteles alapján ő is azt vallja, hogy az érzékelő megismerésből jutunk el az értelmi megismeréshez, mely Isten létezésének felismeréséhez vezet, s akinek titkait a bibliai kinyilatkoztatás tárja fel számunkra. Laskói – a Bibliára hivatkozva – vallja, hogy Isten titkait az ember ne kutassa.³⁰

Az ember, szerinte, kicsiny világ, mikrokozmosz. Benne az élet szelleme és a föld sara keveredik, továbbá a lélek és a hús-test lett együtt személylé. Isten – akit az

²⁷ Vö. Laskai: *De homine*, 1. könyv 1. fejezet. A mózesi szent sátor, ahol a jeruzsálemi templom fölépülése előtt az áldozatbemutató történt [leírását lásd Mózes II. könyve, 35-38. fejezet].

²⁸ Aristoteles felfogása szerint a filozófiai gondolkodás kiindulópontja a csodálkozás. Laskai Aristoteles nézetét követi: vö. „*De homine*” I. könyv, 2. fejezet, 24. oldal.

²⁹ Laskói elveti a praesokratikus Anaxagoras nézetét. Az ember nem pusztán szemlélője a világ csodáinak, hanem megismerése – amint Aristoteles és Aquinoi Szent Tamás is tanítja – az érzékelő tapasztalásból indul ki, és az értelmi elvonatkoztatás különféle fokozatainak keresztül jut el az egyetemes fogalmak kialakításához.

³⁰ A protestáns teológia – főleg kezdeti időszakában – filozófia ellenes volt (ami bizonyos fokra érthető, hiszen Luther – mint biblikus teológus – nem sokra becsülte a kései skolasztika fogalmi szörszálhasogatását, Kálvin pedig jogászból – és nem filozófusból lett teológus) és azt vallotta, hogy a hit – önmagában – elég az üdvösséghez, s így nincs szüksége filozófiai – metafizikai megalapozásra. Ám a Biblia nem tiltja sehol, hogy az ember értelmileg is próbálja a hit tartalmát megvilágítani.

„egek ege” sem képes befogadni, mégis ilyen emberré lett Fiában, Jézus Krisztusban. A szerző tizenhét hasonlatosságot vél fölfedezni a makro és mikrokozmosz között. A legfőbb hasonlatosság szerinte a második. Az analógia így szól: „Amint a világegyetemben a mozgató erő az értelmes szellem, úgy az emberben is ez így van.”³¹ A többi analógia e hasonlatosság föltárására, mesterkéltnek tűnik: például, hogy „gömbölyű a világ alakja, mint az emberé is, ha kiterjesztett karjai és lábai végső pontját görbe vonallal összekötjük.”³²

Monedolatus Péter szerint az ember lényeges alkotórészei az okos-értelmes lélek (*anima intellectiva*) és az érzéki test. Ami a lélek szerkezetét és működését illeti – egyébként, főleg patrisztikus szerzők és szentírási idézetek mellett – Philont, Athanasiust, Pythagorast, Varro-t, Platont és Aristotelest, sőt – többször – Aquinói Szent Tamást is idézi, ami annak a jele, hogy a középkori skolasztikus szerzőket is ismerte. Laskói Csókás nézete szerint az értelmes lélek nem test, továbbá nem az isteni lényeg része. Nem létezett a világ teremtése előtt, hanem vagy átöröklés útján jut az emberbe (*per traducem*) vagy Isten minden újonnan születendőbe új, értelmes lelket lehel. Tehát Laskói a személyes emberi lélek külön-külön történő teremtését vallja. Az értelmes lélek székhelye az agy, de nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy a szív.³³ Az értelmes lélek romolhatatlan és halhatatlan létét és erejét a halál után is megtartja. Laskói Csókás Monedolatus Péter tagadja a lélekvándorlást, hiszen szerinte minden embernek külön lelke van. Ez a személyes, értelmes lélek a halál után sem nem más emberbe, sem állatba nem

³¹ Vö. Laskai: *De homine*, p. 34.

³² Vö. Laskai: *De homine*, p. 31.

³³ Vö. I. m. p. 138.

költőzik, hanem Isten színe elé járul, vagyis oda, ahol a föltámadt Krisztus van. Szerinte az üdvözült lelkek dicsérik és magasztalják az Urat és semmi közbenjáró tisztük nincsen.

Laskói művének II. kötetében az emberi test részeiről ír, aminek ismertetésére most nem kívánok kitérni. Csak érdekességgént – hogy érzékeljük megfigyelő képességét és stílusát – egy idézetet emelek ki: „A háttal átel-lenben lévő testrészt mellnek nevezzük, és ez a mellbimbók között terül el. Azt a célt szolgálja, hogy a szívet és a tüdőt szélesen elterülve befogadja. Nehogy a mellkas erőteljes csontozata látszódjék, a kebleket a mellen helyezte el a Teremtő, s ebben nyilvánul meg újra azon ajándék, melyet Isten csak az embernek adományozott; ugyanis egyetlen állat mellbimbói sem helyezkednek el a mellkason (amint ezt az ember esetében látjuk), egyedül csak az elefánté.”³⁴ (Szerző ford.)

Erdélyi János – aki elsőként tett kísérletet arra, hogy a magyar bölcsélet történetét fölvezolja 1857-ben – „A bölcsészet Magyarországon” c. művében³⁵ a következő sorokkal értékeli Laskói Csókás Monedolatus Péter munkásságát: „Laskói nem állítja ki a tudományt, de megkezdi a lélektant. Rejtelmességtől ment, de mégis többet tud, mit amit elménk beláthat. Theológ inkább, mint filozóf. Az írásra (Szentírás) hivatkozik; ott ugyan nem lel alapot arra, hogy az istenség titkai nem vizsgálándók. Isten titkai az igazság, akár a természeti, akár az erkölcsi világban.” Erdélyi értékelésével lényegében egyetérthetünk. Ám mégis – úgy vélem, Erdélyivel ellentétben – hogy –Laskói inkább filozófus, mint teológus (legalábbis ebben a művé-

³⁴ Laskói: „*De homine*” p. 421.

³⁵ ERDÉLYI J.: *A bölcsészet Magyarországon*, Budapest, 1885. Korábbi kiadás; Vö. Sárospataki Füzetek, 1857.

ben). Ha az előtte lévő magyar szerzőket megnézzük, ez feltétlenül így van, hiszen azok – ha filozofáltak is – írásaikat át meg átjárja a reneszánsz természet-misztika zavarossága, ami messze áll Laskóitól. Ám az is igaz – de itt erre nem térhetünk ki – hogy kronológiailag utána közvetlenül már sokkal sajátosabban filozófiai művekkel jelentkeznek a szintén protestáns tudós, Decsi Csimor János³⁶

³⁶ Decsi Csimor János (Joannes Decius Barovius Csimor) a tolna megyei Decsen született. Működése közvetlenül Laskói Csókás Monedulus Páter utáni időkre tevődik. A XVII. század magyar filozófia írói közül kétségtől a legtisztább eszű és legszélesebb látókörű gondolkodó (Vö. TELEKI: *Jannus Pannonius munkái* (Opuscula) c. műve előszavában így ír róla: „clarissimus, doctissimusque vir”. Debrecenben, majd Kolozsvárott működött. Mint Bánffy Farkas fiának nevelője, külföldön tanulmányokat végzett. 1587-ben Wittenbergben állapodott meg. Történelmi, nyelvészeti, jogi és filozófiai munkák szerzője. BOD PÉTER a *Magyar Athenasban* így ajánlja olvasását: „olvassák azok, akik az efféle csemegék körül egrecsélgni gyönyörűségnek tartják.” Jeszenszky János (Johannes Jessenius a Jessen, 1566-1621) is nem sokkal Laskói után gazdagítja a magyarországi filozófiai szakirodalmat. Mint wittenbergi és prágai orvosprofesszor tett szert nagy hírnévre. Paduában Pompanazzi hatása alá került és itt gyarapította tudását. Jeszenszky igazi mestere a ferrarai Francesco Patrizzi (1529-1597) volt, aki egy újplatonista természetfilozófiai mű megírására tudta ihletni magyar tanítványát. E kozmológiai munka, a „Zoroaszter” (új, rövid és igaz filozófia a világegyetemről, Wittenberg, 1593), melyet latin nyelven írt, azt bizonyítja, hogy Jeszenszky nem tartozott a korábbi Skalic-féle asztrológiai szélhámósok közé, annál is inkább, mivel baráti szálak fűzték Keplerhez és Tycho Brache-hoz, továbbá otthonosan mozgott Kopernikus és Vesalius tanításában. Apáczai Csere János (Johannes Cherus Apáczius) (1625-1659). Nem csupán a magyar filozófiának, de általában a magyar tudományosságnak is legkiemelkedőbb alakja a XVII. században. Munkásságát „Erdély aranykora” tette lehetővé. Apáczai Hollandiában tanult. Megismerte Descartes racionalizmusát továbbá Ramus logikáját is ott ismerte meg és ültette át – visszatérve Magyarországra – Erdélybe. Műveiben (*Magyar Enciklopédia*, Utrecht, 1653) elsőként választja szét a szaktudományokat és a filozófiát hazai földön. „*Magyar logikátska*” című, magyar nyelven írt

(„*Synopsis philosophiae*” és „*Syntagma*” (1593), továbbá Jeszenszky János és Apáczai Csere János.

Laskói Csókás Péter Nicolaus Cusanus recepciója

Laskói a „*De homine*” c. könyvében tizenöt alkalommal idézi a neves XV. századi reneszánsz filozófus-teológus kánonjogász német bíborost, *Nicolaus Cusanust*, illetve hivatkozik annak műveire. Cusanus olyan gondolkodója a reneszánsz kornak, aki megszabadulva a késői skolasztika merevségének béklyóitól, úgy szívta magába a reneszánsz szellemiséget, hogy ezzel új megvilágításba tudta helyezni a keresztény teológiai tanítást. Nem egészen megalapozatlan az a feltételezés: ha kortársai kellőképpen ismerték és értékelték volna Cusanus eszmerendszerét, tán nem került volna sor a reformációra. Úgy látszik, Laskói Csókás azok közé tartozott, akik értékeli Cusanust, aki inkább az újplatonizmusra, mint az arisztotelizmusra épített filozófiájában³⁷. Cusanus rendszerében az egység és különbözőség dialektikáját hangsúlyozza, és tőle veszi át Laskói Csókás a mikrokosmosz és makro-

könyvében igyekszik kialakítani a magyar filozófiai szaknyelvet. Elméleti ismereteit pedagógiai műveiben igyekezett hasznosítani.

³⁷ Nicolaus Cusanus (családi nevén Chrypffs) (1401-1464) a Mosel melletti Kues helységben született. Heidelbergben, majd Páduában tanul jogot, s Toscanelli fizikáját is hallgatja. Mainzban rövid ideig ügyvéd, majd egyházi pályára lépve teológiát tanul. Pappá szentelik és hamarosan magas egyházi beosztásokba jut a pápai küldöttség tagjaként Bizáncban, majd brixeni püspök. Számos filozófiai és teológiai műve közül kiemelkedik a „*De docta ignorantia*”, „*De coniecturis*”, „*De ludo globi*”, „*De venatione sapientiae*”, „*Idiota de sapientia*”, „*De concordantia catholica*”, „*De pace fidei*”, „*De possessi*”, „*De non aliud*”. Különösen az Isten immanenciáját és transzcendenciáját összeegyeztető „*coincidentia oppositorum*” tanításával tette nevét emlékezetessé a filozófiában és teológiában.

kozmosz, illetve – továbbgondolva – Isten és a világ viszonyának sajátos, de a keresztény teológiával összeegyeztethető szemléletét.

Laskói Csókás Péter a „*De homine*” c. műve I. könyve 1. fejezetében a világegyetem sokféleségéről, avagy az egész világ felosztásáról ír. Ismerteti korának világszemléletét, felsorolva az ókori és reneszánsz szerzők ún. világfelosztásait, melyek többféle világról beszélnek.³⁸ Ő maga is a kiváló reneszánsz gondolkodó, Cusanus álláspontját fogadja el filozófiai antropológiájának kiindulásaként. Erről így ír: „Nicolaus Cusanus a „*De coniecturis*” (Megközelítések) c. műve 1. könyvének 14. fejezetében ügyesen különböztet meg három világot, a felsőt, a középsőt és az alsót.³⁹ A felső világ közepében Isten van; a középső, vagy másodikban az – amit szellemi vagy értelmes világnak nevezünk – az intelligentia lelhető fel. Az utolsóban helyezkedik el a ratio⁴⁰, s ez az ember világa, vagyis a kicsiny világ (mikrokozmosz). A világ eme felosztását – Laskói szerint – Cusanus a „*De ludo globi*” (Golyójátékok) c. műve I. könyvében is megismétli, mondván: „Hármas a világ; kicsiny, amit embernek, nagyobb, amit világegyetemnek, legnagyobb, amit Istennek hívunk. A kicsiny hasonlít a nagyra, a nagyobb a legnagyobbra, viszont a legnagyobbnak önmagán kívül máshoz nincs hasonlósá-

³⁸ Vö. Laskói: „*De homine*”, Liber I. cap. 1. pp. 6-9.

³⁹ Vö. Laskói: „*De homine*”, Lib. I. cap. 1. p. 18. „Nicolaus Cusanus tom. 1. libro 1. 'de coniecturis' cap. 14. tres mundos non inconvenienter numerat; Supremum, medium et infirmum. Supremi centrum dicit Deum esse: Medii sive secundi intelligentiam: ultimi rationem. Ex quo intelligimus, tres illum mundos statuere, Intelligibilem quem supremum vocat: Sensibilem, quem medium appellat: μικρόκοσμον, parvum mundum hominem, cuius centrum dicit esse rationem seu mentem.”

⁴⁰ Vö. Laskai: „*De homine*”. Lib. I. cap. 1. p. 12.

ga.”⁴¹ Értékelve Cusanus álláspontját, Laskói Csókás így ír: „Végül is a világnak e hármas felosztása a többiekénél hihetőbbnek és tanításunk számára alkalmasabbnak látszik, ezért vizsgálódásaink további folyamán ezt fogjuk követni, elhanyagolván a többieket.”⁴² Kétségtelen, hogy Laskói világszemlélete – mely a kissé platonizáló, ám Platont szolgailag nem utánzó Cusanust azért követi, mert maga is úgy gondolja – s itt reneszánsz beállítottsága kerekedik felül – hogy az emberben, mint kicsiny világban (mikrokozmosz) föllelhető mind anyagi, mind szellemi szempontból nézve mindaz, ami a makrokozmoszt, sőt még a nagyobb világot, Istent is jellemzi – természetesen részesedett és analóg értelemben, hiszen Laskói nem vonja kétségbe az ember teremtett létét.

Laskói műve I. könyvének 2. fejezetében Cusanus gondolatmenete (bár hivatkozási hely nincs, de értelemszerűen valószínűleg a „*De docta ignorantia*” c. főműve

⁴¹ Vö. Laskai: „*De homine*”. Lib. I. cap. 1. pp. 11; 19. N. B. Az első fejezetben Laskói kétszer is idézi Cusanus „*De ludo globi*” c. munkáját. p. 11: „Mikrokozmos denique sive parvus mundus vocatur olim et a Philosophis omnium rerum creatarum epitome homo, qui a Cusano tom. 1. de ludo globi lib. 1. parvus licet, perfectus tamen dicitur esse mundus, quod quae universum habet universaliter, habeat et homo particulariter proprie et discrete.” p. 19. „Hanc distinctionem mundi mutatis verbis repetit, tomo 1. „de ludo globi”, libro primo, ubi ait: Triplex est mundus: Parvus qui homo: maior qui universum dicitur: maximus qui Deus vocatur: Parvus est similitudo magni: Magnus similitudo maximi: Maximus nullam praeter seipsum in alio habet similitudinem.”

⁴² Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 1. p. 19. „Ceterum cum triplex haec mundi distinctio religuis plausibilior esse, et ad institutum nostrum accommodatior videatur, eius considerationem in progressu nostrae tractationis, aliis neglectis persequamur.” Laskói tehát – végigvizsgálva a többi nézeteket – mellőzi azok megállapításait és Nicolaus Cusanus álláspontja mellett dönt.

alapján) a következő összefüggésben szerepel: „Ki tudná ugyanis elégséges módon megmagyarázni azt, hogy az első mozgató (motor primus, vö. Aristoteles: *Metaphysica*) értelmes (intelligibilis) ősképe a világnak (archetypus mundi) vagy amint *Cusanus*, helyesen, a világmindenség középpontjának (centrum) nevezi (ti. az Istent), aki a nem létező dolgoknak létet adott, a létezőket pedig kormányozza, oltalmazza, fenntartja, úgy, hogy méltán szülőnek vagy nemzőnek (genitor) is nevezhetjük.” (Szerző ford.)⁴³ Tehát Laskói itt elfogadja Aristoteles filozófiai Isten-fogalmát (primus motor immobilis) és azonosítja, illetve megvilágítja azt *Cusanus* ún. világ-középpont (centrum mundi) Isten-fogalmával.

A „*De homine*” I. kötet 3. fejezetében *Monedolatus* Péter így ír: „Ámbár minden világnak saját méltósága szerint megvan a maga címe (titulus), mégis a szellemi világnál (mundus intelligibilis) nincs előkelőbb, hiszen ez az emberi értelmet (intellectus) csodálkozásra készíti, különösen alkotója iránt, akit, mint létrehozót, meg akar ismerni, hiszen képmását önmagában bírja, úgy, mint mikrokozmosz, amint helyesen szól erről *Cusanus* a „*De docta ignorantia*” I. kötetének 3. könyvében. Ezek szerint „az emberi természet az, ami Isten minden műve fölé emeltetett és nem sokkal kisebbnek teremtetett az angyaloknál, – amint Dávid éneklí.” Majd Laskói ebben a szellemen folytatva eszmefuttatását csatlakozik *Cusanushoz* s így ír: „Ugyan miképp is lehet valaki olyan ostoba, hogy ne csodálja meg azt, amit a leghatalmasabb és legjobb Isten alkotott azáltal, hogy a harmadik szinten lévő világ-

⁴³ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 2. p. 20. „*Cusanus loquitur centrum (scilicet mundi Archetypum) rebus illis quae non erant, dederit esse, existentes vero ita gubernet, alat, propaget, ut genitor appellari mereatur?*”

ban embert teremtett, mégpedig az életet adó szellem és a test összekapcsolásával, amelyek egy személyben egyesülnek." (Szerző ford.)⁴⁴

E fejezetben tovább – a mikrokozmosz és makrokozmosz hasonlóságáról és arányosságáról értekezve – Laskói azt írja, „hogya a „nagy-világban” (makrokozmosz) egy a mozgató, egy a szellem (mens), egy az irányító, egy a középpont. Ami pedig a kimondhatatlan világot illeti, annak is egy középpontja van, ami Cusanus szerint Isten... A másik, láthatatlan és formális világnak, vagyis az angyalok világának is egy középpontja van... Ezt a világ-középpontot Cusanus világ-értelemnek („intelligentia”) nevezi.” (Szerző ford.)⁴⁵ A mikrokozmoszról, vagyis az emberről szólva, ugyanebben a fejezetben Laskói Cusanus „*De ludo globi*” c. művének 1. könyvét idézi: „Nem tagadhatjuk, hogy az ember, akinek lelke van, mikrokozmosz.” Amint az Isten mozgatja az egész világmindenséget és mindenben, mindenütt jelen van, ugyanígy a „kicsiny világot”, az embert (mikrokozmosz) a lélek mozgatja, mely működési hatásában az egész testben föllelhető” – gondolja tovább a szerző Cusanus megállapítását.⁴⁶

⁴⁴ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 3. p. 27. „...ut enim recte ait Cusanus tomo 1. lib. 3. de docta ignorantia: Humana natura est illa, quae est supra omnia Dei opera elevata et paulo minus, ut David canit, Angelis minorata.”

⁴⁵ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 3. p. 32. „mundus unum habet centrum, Cusano teste Deum, unam animam testibus Hebraeis quam illi Adonai vocant. Alter quoque, mundus formalis, sive invisibilis et Angelicus animatus esse censetur, cuius animam et centrum Cabalistae animam Messiae esse dicunt, quae Angelico illi mundo vitam et motum impertit. Huius centrum vocat Cusanus intelligentiam.” N. B. hivatkozási hely nélkül.

⁴⁶ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 3. p. 34. „Et hoc illud est, quod ait Cusanus Tom. 1. lib. 1. de ludo globi: Non, inquit, possumus negare homine dici mikrokosmos, qui habet animam. Sic enim et magnum

Laskói, műve I. könyvének 3. fejezetében Nicolaus Cusanus „*De venatione sapientiae*” c. műve 1. kötet 32. fejezetét idézi a következőképpen: „Mily szép az universum egysége (copula).” „Az érzékelő természet csúcán az ember, mint mikrokozmosz áll.” „Az ember ugyanakkor a szellemi lények legalsó szintjén helyezkedik el, és benne, aki a létezők közepén van, az időbeli, legalsó létszint az örökkévaló, legfelső szintű létező (Isten) világával kapcsolódik össze (connecteus in ipso).” E szavakat így értelmezi Laskói Csókás: „Az embert tehát Cusanus az idő és az örökkévalóság horizontjába teszi, hogy a léttökéletek rendjét (ordo) alátámassza. Megtapasztaljuk ugyanis magunkban – folytatja – mi, akik a többi élőlény-nyel egyek vagyunk az érzékelést illetően – hogy az érzékelésen túl (ultra) szellemi lélekkel is (mens) rendelkezünk. Amint ugyanis érzéki természetünket illetően az állatokhoz hasonlítunk és így azoknak természete szerint is cselekszünk, a szellemi mivoltunk szerinti cselekvésünk viszont arról tanúskodik, hogy szellemi természetben is részesedünk.” (Szerző ford.)⁴⁷

Ugyanazon 1. kötetben – folytatja Laskói Cusanus idézését (és itt a kötet szó valószínűleg az általa felhasznált Cusanus-művek baseli kiadására való utalás, amihez

mundum animam habere dicunt, alii spiritum universorum, qui omnia intus alit, unit, connectit, fovet et movet, ad quem se habet totus corporalis mundus, sicut hominis corpus se habet ad animam. Ex quibus liquet, quam illud sit plausibile, quod a nonnullis solet usurpari: Deum solum movere universum mundum et tota in corpore reperitur.”

⁴⁷ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 3. p. 36. „Huc pertinet illud Nicolai Cusani tomo 1. de venatione sapientiae cap. 32. Quam pulchre inquit copulam universi et Mikrokosmum hominem in supremo sensibilis naturae et in infimo intelligibilis locavit, connecteus in ipso, ut in medio, inferiora temporalia, et superiora perpetua.”

feltehetőleg Laskói Csókás bazeli utazása során juthatott): „A „*De docta ignorantia*” 3. könyvében Cusanus a következőket írja: „Az emberi természet, amit Isten minden műve fölé helyezett és amit alig tett alacsonyabb szintre, mint az angyalokat, nem más, mint az értelmi (*intellectualis*) és érzéki (*sensibilis*) természet szoros egysége (*complicatio*), ami továbbá képes az egész universumot magába sűríteni, úgy, mint mikrokozmosz, vagy kicsiny világ (*parvus mundus*), amint ezt a régiek nagyon helyesen hangoztatták.”⁴⁸ Lám, Laskói – Cusanus tekintélyére támaszkodva – magyarázza meg és támasztja alá mind filozófiailag, mind teológiai szempontból az emberi méltóságot, és ennek megindoklásával ma is nyugodtan egyetérthetünk, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a sokat emlegetett emberi méltóság meghatározása mennyire ki van szolgáltatva napjainkban az akárhányszor súlyosan manipulált emberi közmeggyőződésnek. Folytatva Cusanus recepcióját, Laskói így ír – Cusanus szellemében – e témáról, mintegy megkoronázva az ember méltóságáról szóló fejtegetést: „Azt mondják ugyanis (ti. Cusanus), hogy az ember mikrokozmosz, akit Krisztus egyetemes teremtménynek nevez, és valóban, az ember egyetemes világ (*universus mundus*), s ennél fogva egyetemes teremtmény

⁴⁸ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 3. p. 36. Ugyanezen az oldalon (*De homine*, p. 36.) idézi Laskai Cusanust a következőképpen: „Idem tomo 1. lib. 3. de docta ignorantia: Humana, inquit, natura est quae sit supra omnia Dei opera elevata et paulo minus angelis minorata, intellectualem et sensibilem naturam complicans, ac universa intra se constringens, ut mikrokosmos, aut parvus mundus a veteribus rationabiliter vocitetur.” N. B. az idézetben Cusanus a természetet Isten többi műve fölé helyezi. Ám az idézet teljes összefüggésében kell értelmeznünk ezt a kijelentést, mert máskülönben úgy tűnik, hogy Cusanus a „természetet” mintegy abszolutizálja és ez félreértésekhez vezethet tanrendszerének értékelésében.

(universa creatura), vagyis mintegy a világ összefoglalása (epitomé).⁴⁹ Az utóbbi idézetben már föllelhető viszont az a későbbi, tipikusan újkori ember-központúság, mely Istentől elszakítva magát az embert teszi meg mindenek mértékévé. Ám Laskói antropológiájában sohasem szakad el a keresztény gyökerektől.

A „De homine” I. kötet VII. fejezetében Laskói az értelmes lélek mivoltáról értekezvén Nicolaus Cusanus „Exercitationum” c. művét idézi: „Fontold meg jól, hogy az emberi lélek négy részből tevődik össze. A lélek szellemi természetű, s így összetevő elemei is szellemiek. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy az emberi léleknek szellemi működése van, amiből négyféle tevékenység vezethető le: az érzéki vágyódás, a harag, az értelmi megismerés és a szabad akaratból fakadó lelki tevékenység.”⁵⁰ Az idézetből kiolvasható, hogy Laskói – a lélek természetét elemezve – minden kommentár nélkül elfogadja Cusanus nézetét az emberi lélekről, ami ugyan önmagában igaz (s platoni hatásra utal), de mai lélektani ismereteink tükrében azt mondanánk, hogy sem Cusanus, sem Laskói nem különböztet a tudatos és tudatalatti, továbbá az érzelmi és kife-

⁴⁹ Lascovius: „De homine”, Lib. I. cap. 3. p. 37. Laskói Cusanus felfogását követve, aki Krisztust a teremtett és teremtetlen lény „complicatio”-jának, az embert pedig – Krisztus által – egyetemes teremtménynek nevezi, a következőket írja művének 37. oldalán: „Dicitur enim homo mikrococosmos, et a Christo universa creatura, quod universus mundus, ac proinde universa creatura, quius homo epitome est.”

⁵⁰ Lascovius: „De homine”, Lib. I. cap., 8. p. 123. „Cusanus lib. 8. Exercitationum: super illa verba: Dominabuntur populis etc. Considero bene, animam humanam ex quatuor suis elementis compactam: Anima enim spiritualis est, elementa eius spiritualia sunt. Nam experimur, animam humanam, vim quandam esse spiritualem, ex se quadruplicem motum exercentem, scilicet concupiscibilem, irascibilem, rationalem, et liberum seu voluntarium.”

jezetten szellemi lelki működések között (amit természetesen nem kérhetünk számon tőlük a maguk korában).

Úgy szintén a „De homine” XII. fejezetében – az emberi lélek istenképiségét vizsgálva – idézi szerzőnk Cusanus „De beryllo” c. műve 1. kötetének 6. fejezetét, ahol Nicolaus Cusanus az ember Istenhez való hasonlatosságáról a következőképpen tárgyal: „Figyelj Hermes Trismegistosra, aki azt mondja, hogy az ember Isten-szerinti lény (homo esse secundum Deum): Amint ugyanis Isten minden valóságos létező és természetes forma teremtmője, ugyanígy az ember az értelmes létezők (rationalium entium) és mesterséges formák létrehozója. Ezt pedig nem teheti másképp, csak úgy, hogy értelmes esze (intellectus) révén Istenhez hasonlít, mint annak teremtménye, hiszen az isteni értelem hasonlatosságát hordozza magában. Tehát az embernek értelmes esze van, ami az isteni értelem hasonmása, és ez épp az ember alkotói tevékenysége során nyilvánul meg (in creando).” (Szerző ford.)⁵¹ Laskói Cusanust itt azon véleményének alátámasztására idézi, melyet így fogalmaz meg: „Ha az éltető lélek kifejezetten archetyposa az istenképiségnek, akkor képes arra, hogy az egész lélek megkülönböztetett módon is reprezentálja Isten jelenlétét az emberben. Ebből pedig az következik, hogy a szellemi lélek természetétől idegen

⁵¹ Lascovius: „De homine”, Lib. I. cap., 8. p. 129. „Cusanus Tom 1. de Berylo cap. 6. ita Dei similitudinem explicat: Adverte, inquit, Hermetem Trismegistum dicere, hominem esse secundum Deum: Nam sicuti Deus est creator omnium entium realium et naturalium formarum, ita homo rationalium entium, et formarum artificialium, quae non nisi intellectus eius similitudinis sunt sicut creatura Dei, divini intellectus similitudines. Ideo homo habet intellectum, qui est similitudo divini intellectus in creando.”

minden nehézkesség és anyagiság.” (Szerző ford.)⁵² Vagyis Laskói – Cusanussal egyetértésben – a lélek szellemi természetét annak istenképiségből vezeti le.

Laskói, műve I. kötetének XII. fejezetében hosszan tárgyal arról a kérdésről, hogy vajon a lélek miképpen jön létre, létrejötté mögött anyagi vagy szellemi ok húzódik-e meg? Álláspontja világos: Mivel a lélek szellemi természetű, létesítő oka is szellemi, vagyis Isten az, aki az „értelmes lelket nap mint nap teremti és az újszülöttek testébe plántálja, ami már az anyaméhben kiformálódott.” (Szerző ford.)⁵³ (N. B. Laskói egyébként – kora orvosi és teológiai közmeggyőződésének szellemében – nyitva hagyja a kérdést az egyedi lélek teremtésének konkrét időpontját illetően.) Filozófiailag a lélek szellemi eredetét állítva, újból Cusanust idézi, nevezetesen a „*De concordia catholica*” című, inkább jogbölcseleti jellegű, híres műve 2. könyvének 19. fejezetét: „A lélek, amennyiben a mozgató és érzékelő (*motiva et sensitiva*) lelket értjük rajta, az anyag képességéből (*de potentia materiae*) származik. Ha pedig a lelket az értelmes (*rationalis*) lélek-rész szerint vizsgáljuk, akkor az Istentől származik.” (Szerző ford.)⁵⁴ Laskói elfogadja Cusanus modernnek tekinthető megkülönböztetését a lélek úgymond „fajtáiról”, és ilyen érte-

⁵² Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 8. p. 129. Lib. I. cap. 8. 129. „Si itaque anima ad vivum expressa Archetypi imago est, Deumque egregie refert et repraesentat: Consequitur necessario ut ab omni corporea mole et materia sit remota.”

⁵³ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 12. p. 226. „Anima rationalis quotidie a Deo creatur et corporibus nascentium in utero iam formatis infunditur.”

⁵⁴ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 12. p. 225. „Cusanus lib. 2. de Concordia Catholic. cap. 19. Anima secundum eius motivam partem considerata, educitur de potentia materiae: secundum autem rationalem eius partem considerata, a Deo est.”

lebenben a test és lélek működési kölcsönhatásban levő egységét hangsúlyozza.

Elemzett művünk I. kötetének XIV. fejezetében szerzőnk a lélek halhatatlanságát és romolhatatlanságát hirdeti és más – ókori filozófusok és patrisztikus szerzők – mellé, *Cusanust* is felsorakoztatja a „*De homine*” I. kötet 269. oldalán: „*Cusanus „Exercitationum”* című műve 2. kötetének 5. könyvében sokoldalúan bizonyítja – írja Laskói Csókás – hogy a lélek halhatatlan, amint ezt művének 1. kötetében a „*De ludo globi*” c. munkája 2. könyvében a 231. főlion is hangoztatja.” (Szerző ford.)⁵⁵ (N. B. Laskói nyilván itt arra a baseli *Cusanus*-kiadásra utal, melyet valószínűleg forrásként sikerült felhasználnia.)

Mint fentebb többször már utaltam arra, hogy Laskói Csókás Péter filozófiai főművének teológiai apologetikus végkövetkeztetése van, pontosabban a tisztítótűz létezését és a szentek közbenjárását tagadja. Művének XVIII. fejeztében e tétel alátámasztására *Cusanust* is idézi – kiragadva a teljes *cusanus*-i életmű összefüggéséből – mintha *Cusanus* az ő teológiai nézetét vallaná. Persze a szövegösszefüggésből kiragadva minden idézetet lehet a magunk módján továbbgondolni, de az már nem biztos, hogy ez megfelel a szövegértelmezés (hermeneutika) szabályainak. Lássuk tehát *Cusanus „Exercitationum”* c. művének, 8. könyve 19. fejezetéből a kiragadott részt, ahogyan Laskói idézi: „Isten kezében nyugszik az, hogy tökéletes igazságosságot érvényesítsen a földi dolgokban, és az ő kezében van az is, hogy az igazak számára a halál után a nyugalom helyét biztosítsa. Isten keze olyan erő, ami megőrzi és fenntartja az életet, és ez a helye a szentek

⁵⁵ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap., 14. p. 269. „*Cusanus* Tom. 2. lib. 5. *Exercitationum*, multis probat animam esse immortalem, quod et Tom. 1. lib. *De ludo Globi* facit fol. 231.”

lelkének.” (Szerző ford.)⁵⁶ Sokan fölteszik a kérdést: Hol van a mennyország? Laskói és Cusanus nézete itt egybeesik: a mennyország ott van, ahol a feltámadt Krisztus van. Kik kerülhetnek a mennyországba? Laskói és Cusanus szerint az igazak, a szentek. Ámde kik az igazak, mi által igazul meg az ember? Laskói szerint a hit által. Cusanust azonban a megigazulás vonatkozásában Laskói nem tudja és nem is akarja idézni.

S végül a „*De homine*” c. mű II. könyvében, mely az ember testével foglalkozik – részletezve az egyes testrészek és szervek leírását – találunk egy szép *Cusanus* idézetet, mely Laskói Csókás Monedolatus Péternek az emberről vallott hitvallását fönséges sorokkal támasztja alá. Laskói az emberi test törzséről értekezve a görög „ember” szó, „anthropos” eredeti jelentésének megfelelően („egyenesen álló”, „fölfelé tekintő”) kifejti, hogy „az ember törzsét úgy formálta a Teremtő, hogy képes legyen előrehaladni és fejével a föld termékeny részeit kutassa. Ám az állatok fejét Isten úgy teremtette, hogy az teljesen a föld felé irányuljon. Az állatok szeme egymástól eléggé távol esik, és mellső lábaik, mint az ülő zsámolyok támasztékai, helyezkednek a földre. Egyedül az embert készítette föl különösképpen az Isten. A többi állatoknál azt látjuk, hogy szájuk előre áll, ennél fogva a föld felé hajolnak, ezzel szemben az ember egyenestartású lény, aki arcával az eget kutatja, mivel nem a földből, hanem a mennyből származik, onnan lett ugyanis átplántálva a földre.” (Szerző ford.)⁵⁷ S ezután következik a *Cusanus*-idézet a

⁵⁶ Lascovius: „*De homine*”, Lib. I. cap. 18. p. 364. „Cusanus lib. 8. Exercitationum. Absoluta iustitia in terris, omni iusto locus quietis est manus Dei, seu vis vitae conservativa est, locus animarum sanctarum.”

⁵⁷ Lascovius: „*De homine*”, Lib. II. cap. 1. p. 434. „Caeterorum enim animantium ora deorsum flexit, quapropter ad terram prona sunt, ho-

„*Liber Exercitationum*” 3. könyvéből az előbbieket alátámasztandó és megvilágítandó: „Isten az embert úgy teremtetten, hogy feléje emelkedjék: Minden élőlény és minden teremtmény az emberre irányul, és benne jut célhoz, egyedül őbenne nyugszik meg az élőlények fejlődési folyamata. Ezzel szemben az ember egyedül csak a Sabbath nyugalmában lel megnyugvásra és ér célba. A Sabbath tehát az a világosság, amely nem az ember teremtményi mivoltából származik, hanem Istentől, aki megáldotta a hetedik napot. Ennélfogva csak a teremtetlen fényből származhat az ember megnyugvása és nincs más áldott fény az ember számára, csak a Sabbath.” (Szerző ford.)⁵⁸ Laskói főművében – amint ez a szövegek kontextusából kiderül – azért idézi Cusanust, mert egyetért vele. Sokszor egy-egy fejezet végén – számos más szerző idézése után – hivatkozik rá, mintegy számára átengedve a döntő szót. Itt is – Cusanussal egyetértésben és főművének címében említett emberi „nagytság” kiemelésével – azt vallja, hogy bár a világ, mint Isten teremtménye, szép és csodálni való, mégis az ember benne a legcsodálatosabb, azért, mert – az alacsonyabb rendű élőlényekkel ellentétben, akik fejlődési szintjüket elérve, megnyugszanak – az ember csak Isten-

minem contra erexit, ut coelum suspectaret, cum sit non terrestris Planta sed coelestis.”

⁵⁸ Lascovius: „*De homine*”, Lib. II. cap. 4. p. 435. „Cusanus lib. 3. *Exercitationum*: Hominem sursum creavit Deus ad se: Omnia enim animalia, et omnia creata in homine quasi in fine quiescunt, homo autem non nisi in die septimo seu Sabbato quiescit. Sabbatum autem est lux, quae non legitur creata, sed Deus benedixit diei septimo, unde solum in hac luce increata quae Sabbatum autem est lux, quae non legitur creata, sed Deus benedixit diei septimo, unde solum in hac luce increata, quae Sabbatum dicitur est quies hominis et non est hominis lux benedicta nisi in Sabbato.”

ben nyugodhat meg. Ez az Isten sabbathja, ünnepe. Ünnepelni ugyanis csak az ember tud.

Összefoglalva, tanulmányomban azt kívántam bizonyítani, hogy a magyar filozófiának nincs szégyellni valója. Több mint ezer éve lépést tartottunk Európa szellemi irányzataival. Még történelmünk válságos korszakaiban sem aludt ki teljesen az értelem fénye a magyar honban. Laskói Csókás Monedolatus Péter olyan filozófiai gondolkodó volt, aki hazánkban elsőként kísérelte meg a filozófia önálló művelését, de ugyanakkor maradandóan rámutatott munkásságával arra, hogy a hit és ész nem zárják ki egymást. A filozófia, ha igazi filozófia kíván maradni, nem hagyhatja figyelmen kívül annak transzcendentális lehetőségi feltételét. Laskói Cusanus recepciója pedig az előbbieket azzal támasztja alá, hogy épp egy olyan reneszánsz katolikus bíboros filozófus teológust emelt ki a feledés és a félreértettség (Cusanust ugyanis sokáig katolikus körökben panteizmussal vádolták) homályából, aki a hit és ész harmóniáját életművében – Laskói számára is példaértékűen – meg tudta valósítani.

